

LUND UNIVERSITY

Att skapa landskap. Om identitetsskapande under medeltid

Hansson, Martin

Published in:
Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten

2009

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Hansson, M. (2009). Att skapa landskap. Om identitetsskapande under medeltid. I M. Mogren, M. Roslund, B. Sundnér, & J. Wienberg (Red.), *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten* (Vol. 11, s. 129-146). Lund Studies in Historical Archaeology.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

CREATING LANDSCAPES IDENTITY FORMATION IN THE MIDDLE AGES

This article discusses the social use of space and how people during the Middle Ages created their landscapes. The hypothesis put forward argues that the creation and organisation of landscapes were not only subject to economical considerations, but were also a way to promote the identity of the group. A previous study of aristocratic landscapes is summarized and exemplified with Bergkvara, an estate founded in the fourteenth century. This aristocratic landscape is then compared to a single farmstead outside Markaryd in southern Småland. The farm was excavated in 2002. Here the discussion is centred on the presence of stripped fields (in Swedish, *bandparceller*). Apart from agriculture, the farmers were involved in intense iron production at the farmstead. But in their own eyes, they probably saw themselves as peasants, not smithies. In this context the stripped fields are seen as an expression of peasant identity.

ATT SKAPA LANDSKAP

OM IDENTITETSSKAPANDE UNDER MEDELTID

MARTIN HANSSON

All mänsklig verksamhet sker i tid och rum, i ett hus, en stad eller i ett landskap. Tid och rum är oupplösligt förknippat med det mänskliga livet. Redan i samband med att människan började bruka jorden kom hon att omforma sitt landskap. Genom att röja skog, bryta mark och röja sten, anlägga vägar och bebyggelser började människan påverka landskapet. Allt sedan dess har människor på olika sätt skapat sitt eget landskap. Detta skapade landskap har fått sitt utseende både genom effekterna av de verksamheter som bedrevs, men också genom människors idéer och förhållningssätt till sin omgivning. Man kan säga att i landskapet konkretiserades spåren efter mänskligt liv. Men landskapet är också ett koncentrat av en materialiserad ideologi. Även föreställningar och idéer av mer abstrakt karaktär påverkar landskapet (jfr. diskussion i Söderberg 2005: 33ff). Avsikten med den här artikeln är att diskutera hur människor under medeltiden använde landskapet som ett sätt att skapa och stärka sin egen identitet, både inom den egna gruppen men också i relation till andra grupper.

Studier av hur människan utnyttjat rummet under skilda tider och då främst med inriktning på sociala och kognitiva aspekter är något som allt fler arkeologer under 1990-talet intresserat sig för. Dessa studier har både berört landskapet som helhet, men också bosättningar, monument och kontrollen över landskapet (t. ex. Samson 1990; Welinder 1992; Bradley 1993; Tilley 1994). Alltmer har man betonat landskapets sociala betydelse och det faktum att rummet och dess betydelse aktivt skapas av de människor som lever och rör sig i rummet. Genom att rummet och därigenom också dess betydelse är skapad, blir rummet också ett medium för aktörerna när det gäller att stärka den egna positionen. Rummet avspeglar därmed maktförhållanden av olika slag (Gosden 1994; Tilley 1994: 10f).

Inom svensk medeltidsarkeologisk forskning har flera studier genomförts där användningen av rummet och landskapet varit i fokus under de senaste tio åren. Här kan man nämna Lars Ersgårds arbeten kring Leksandsbygden (Ersgård 1997), Karin Altenbergs studie av medeltida landsbygd i Skåne och i England (Altenberg 2003) samt Anna Lihammers avhandling om riksbildningen i östra Danmark (Lhammer 2007). Gunhild Eriksdotters avhandling om byggnadsarkeologi och problematiken kring hur man med arkeologiska metoder kan studera byggnader i tre dimensioner bör också nämnas i detta sammanhang (Eriksdotter 2005). Även om dessa arbeten

kanske skiljer sig åt när det gäller teoretisk och metodisk inriktning, har de det gemensamt att rummet ses som betydelsefull som social arena.

Landskapet ses inte längre enbart som ett produktionslandskap. Denna sociala syn på rummet har också, och kanske främst applicerats på det enskilda huset eller den enskilda boplatzen/gården. En viktig inspirationskälla för arkeologer som studerar bebyggda miljöer har varit olika teorier och metoder som utarbetats av arkitekturforskare, socialpsykologer och inom strukturalistisk antropologisk forskning kring hur människan uppfattar byggnader och rum (Hillier & Hanson 1984; Grøn 1991; Fairclough 1992; Parker Pearson & Richards 1994; Grenville 1997; Austin 1998). Landskapets rumsliga mönster och arkitekturens symbolik är, och var, ett sätt att exempelvis upprätthålla och reproducera maktrelationer. Detta gäller både för enskilda byggnader, gårdar eller landskapet i stort. Just när det gäller exempelvis aristokratins huvudgårdar och borgar är detta tydligt (Hansson 2006).

ARISTOKRATEN OCH LANDSKAPET

Aristokratin var en självmedveten grupp som dessutom hade resurser att omforma landskap. Genom att aristokratin växte fram på likartat sätt och med likartad bakgrund över stora områden, samtidigt som dess livsstil bejakade kontakter över gränserna, skapades en gemensam aristokratisk ideologi över stora delar av Europa. Den här ideologin hade också en rumslig dimension som materialiserades i landskapet. Studerar man denna materialisering närmare finner man olika teman som på olika sätt och i varierande grad är närvarande i det aristokratiska landskapet. Sammantaget bidrog de här temana, där betoningen dem emellan kunde växla beroende på förutsättningarna i det enskilda fallet, till att skapa en aristokratisk gruppidentitet och bekräfta aristokratins ledande roll i samhället (Hansson 2006).

Att vara en beriden krigare var själva essensen för en medeltida aristokrat, det utgjorde basen för hans existens och sociala roll i samhället. Därför är det inte förvånande att militära inslag är närvarande även i landskapet (Hansson 2006: 77ff). Militära inslag i arkitekturen som vallgravar och krenelerade murar återfinns ofta på borgar och residens. Funktionaliteten hos dessa militära inslag kan variera, men den här typen av företeelser är nästan alltid närvarande. Man kan exempelvis notera att det under senmedeltid uppförs en del residens med tydligt krigiska ideal. Glimmingehus är ett sådant exempel (Nilsson 1999; Ödman 2004). Den här typen av residens byggs i en tid då mycket av aristokratins reella militära betydelse på slagfältet minskat till förmån för fotsoldater och legosoldater. Men i rummet och arkitekturen fortsatte man att lyfta fram sin traditionella militära roll.

Historiens och traditionens betydelse för formerandet av aristokratin som grupp, exempelvis betoningen av familjens anor och släktskap med

viktiga personer, har länge varit känd (t. ex. Duby 1977; Crouch 2002). På samma sätt kan man återfinna en förkärlek för ett användande av platser i landskapet till vilket ett lokalt herravälde under lång tid varit knutet. I flera fall kan man finna exempel på hur aristokratin medvetet valde att etablera sina residens på platser som av tradition varit lokala maktcentrum. Genom att knyta an till en plats med ett mäktigt förflutet stärktes den egna positionen i samtiden (Hansson 2006: 87ff).

Att aristokratin kom att bli allt mer rumsligt isolerad, både inne i residensen och i landskapet är tydligt (Austin 1998; Hansson 2006: 105ff). I borgar och residens fick herremannen med familj allt fler privata rum och salar, vilket möjliggjorde ett privatliv på ett helt annat plan än tidigare. I landskapet kom många residens att flytta, från ett tidigare läge i anslutning till en by och/eller kyrka, till ett mer isolerat läge. I andra fall skapades ett isolerat läge för residenset genom att en närliggande by avhystes. Aristokratin valde att isolera sig för att stärka sin sociala position i samhället genom att bli allt mer fysiskt ouppnåeliga.

Att aristokratin planerade och organiserade landskapet framgår också. Många forskare har betonat aristokratins roll i organiserandet av landskapet ur ekonomisk-funktionell synvinkel genom planering, kolonisation och reorganisering av byar och odlingsmark (t. ex. Taylor 1983). Det senaste decenniet har fokus delvis skiftat till att poängtera hur aristokratin snarare anlade symboliskt-estetiska landskap runt sina residens (Taylor 2000; Hansson 2006: 129ff). Möjligheten att omforma landskapet är en mycket konkret maktsymbol som påtagligt manifesterar makt över både människor och natur.

Något som direkt slår en när man studerar aristokratiska residens är det nära rumsliga förhållande mellan huvudgården och kyrkan. Religionen är nästan alltid närvarande. Om det inte ligger en kyrka i anslutning till residenset, finns det oftast ett kapell inorporerat i detsamma. I ett längre tidsperspektiv kan man notera att kontrollen av religionen i samhället ofta varit en del av konceptet av att vara härskare. Denne/denna förväntades tillgodose befolkningens religiösa behov (Sundqvist 2002). I 1000-talets England var exempelvis innehav av kyrka/kapell också ett av kriterierna för att en storman skulle räknas in bland kungens "thegnar" (Pounds 1994: 223). Även i övrigt fylldes landskapet kring residensen med religiösa inslag och symboler (Hansson 2006: 161ff).

Slutligen kan även ett påtagligt inslag av individens ambitioner spåras. Medeltiden är en period som ser födelsen av individualiteten, en individualitet som bland annat uttrycktes i arkitekturen och i landskapet. Detta var särskilt betydelsefullt för lågfrälset. Många enkelt befästa residens kan ses som utslag av enskilda aktörers ambitioner att etablera sig som frälsemän, där vallgraven fungerade som symbol för ägarens aristokratiska ambitioner. (Hansson 2006: 183ff). Matthew Johnson talar om medeltidens borgar och palats som uttryck för en manlig elitkultur, som platser där elitens manliga krigarideal konkretiserades i arkitekturen (Johnson 2000).

ARISTOKRATISKA LANDSKAP – EXEMPLET BERGKVARA

De olika teman som diskuterats ovan hittas i varierande grad och utformning runt borgar och residens. Ett exempel är Bergkvara som ligger omedelbart väster om Växjö. Det är ett gods med anor sedan åtminstone 1300-talets mitt (jfr Larsson 1974; Hansson 2005). Ägandet av godset Bergkvara övergick i början av 1400-talet till släkten Trolle och under senare delen av 1400-talet var Bergkvara centrum i ett av de största gods-komplexen i Skandinavien. Det är sannolikt mot denna bakgrund man ska se uppförandet av det stenhus som Arvid Trolle lät bygga vid Bergkvara på 1470-talet och skapandet av det aristokratiska landskap som fortfarande till viss del kan ses.

Det aristokratiska landskapet runt Bergkvara visade med all önskvärd tydlighet att ägarna var väl medvetna om vad tiden krävde av en aristokrat med internationella kontakter. Arvid Trolles stenhus låg ursprungligen bakom två vallgravar. Utanför den inre vallgraven, på förborgen, låg mangården där 1700-talets sätesbyggnad, kök och brygghus var placerade. Väster om mangården låg statgården med diverse bodar, badhus, fatabur och kölna. Norr om mangården låg en inhägnad trädgård vars centrala delar var indelade i fyra regelbundna kvadrater enligt renässansens mönster. Här låg även ett lusthus. Öster om trädgården, nära sjökanten, fanns ytterligare två fiskdammar. Norr om trädgården låg den gamla ladugården med stall, logar, fähus, fårhus och ladugård.

Strax öster om Bergkvara löper den gamla landsvägen från Växjö ner mot Skåne, ungefär i samma sträckning som dagens riksväg 23. Den gamla landsvägen gör en böj i västlig riktning vid infarten mot Bergkvara och stryker förbi Mörrumsån. Här vid Örsled låg under medeltiden gårdens kvarn, känd sedan 1300-talet. Genom att vägen gjorde den här böjen och drogs på kanten av höjdplatån ovan ådalen, blev det höga stenhuset på Bergkvara synligt för resande som passerade förbi på landsvägen. Bakom kvarnen kan stenhusets murar anas i fjärran än idag. Under medeltiden när stenhuset stod till full höjd var det ett påtagligt landmärke. När man passerade Bergkvara på landsvägen såg man det mäktiga stenhuset i väster. Samtidigt kunde man i öster se tornet till Bergunda kyrka, ett torn som med största säkerhet även det hade Arvid Trolle som byggherre. Om man hade ärende till Bergkvara och svängde av landsvägen för att passera ån och närma sig gården, hade man hela tiden stenhuset i blickfånget på andra sidan sjön.

Bergkvara är därmed ett bra exempel på den typ av planerade landskap som karaktäriserar aristokratiska residens i Europa redan under medeltiden. Här har estetiska överväganden och utnyttjandet av siktlinjer och vattenspeglar varit legio (jfr Johnson 2002: 33ff). Tidigare har denna typ av ornamentala landskap kanske främst förknippats med renässansen och barocken, men det är tydligt att detta är något som sker redan under medeltiden. En resenär på väg mot Bergkvara märkte således redan innan man kom

Fig. 1. Arvid Trolles stenhus på Bergkvara var ursprungligen sex våningar högt med hängtorn i vardera hörnet och därmed ett av de största privatägda stenhusen i Norden. Foto: Smålands museum 1980.

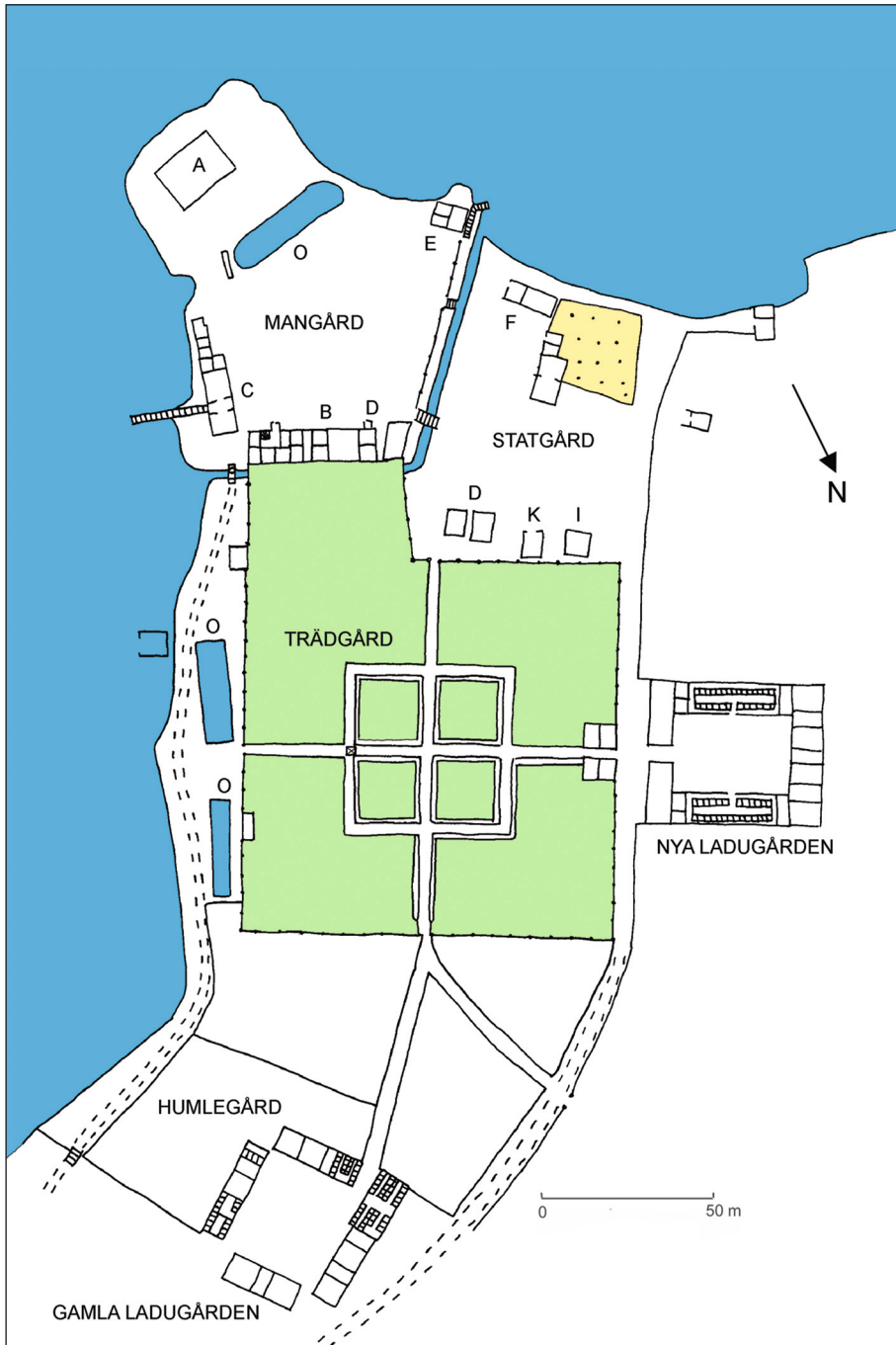

Fig. 2. Karta från Bergkvaras godsarkiv från 1700-talets första hälft som sannolikt avspeglar en senmedeltida situation. A=stenhuset B=sätessbyggnad C=kök D=bodar E=brygghus F=kölna I=Fatabur K=badhus O=sikdammar. Bearbetning M. Hansson.

Fig. 3. Utdrag ur 1858-61 års karta över Bergkvara som visar den passerande landsvägen med sin böj ned mot ån, där avfarten mot Bergkvara förbi Örsleds kvarn låg. En förbipasserande på landsvägen såg hela tiden stenhuset i fjärran på andra sidan sjön. Bearbetning M. Hansson. Fri skala.

fram att man nalkades något speciellt. Samtidigt låg gården ensam och isolerad från övrig bebyggelse. Den by som tidigare fanns vid huvudgården avhystes redan under 1400-talets första hälft. Denna rumsliga isolering bidrog till att distansera gårdens aristokratiska ägare från andra grupper i samhället. Stenhusets manifesta storhet var inte det enda som visade Arvid Trolles sociala position. Även i landskapet i stort materialiserades detta. Så här skulle en aristokrat bo, avsides i landskapet i en manifäst byggnad omgivet av ett landskap som fylldes av aristokratiska attribut.

I landskapet runt Bergkvara kan således flera av de teman som nämndes ovan återfinnas. Stenhuset och vallgravarna avspeglar platsens militära inslag. En aristokrat skulle ha en befäst bostad, samtidigt som vallgravarna och huvudgårdens isolerade läge på ett konkret sätt uttryckte aristokratin rumsliga och sociala distansering från andra delar av samhället. Att byn

Bergkvara avhystes kan, tillsammans med de torpetableringar som senare gjordes, ses som ett utslag av aristokratins vilja att organisera människor och landskap, medan trädgården med sin renässansplan och fiskdammarna representerar ett mer ornamentalt och symboliskt landskap. Genom kommunikationsledningens dragning blev detta aristokratiska landskap synligt redan på håll och tydliggjort för förbipasserade. I väster syntes den världsliga maktens stenhus, i öster sågs den andliga maktens kyrktorn, som även det påminde om samma världsliga makts inflytande och kontroll. Det rådde ingen tvekan om vem som bestämde.

ALLMOGENS LANDSKAP

Hur allmogen såg på och organiserade sitt landskap under medeltiden är betydligt mera okänt och en fråga som varit föremål för betydligt färre studier. Ofta har allmogens landskap setts som rent ekonomiskt-funktionellt. De studier som gjorts har framför allt varit inriktade på hur man brukat och organiserat byar och landskap på en mer övergripande nivå (Svensson 1998; Altenberg 2003; Schmidt Sabo 2005). Studier på gårds- och brukarnivå är mer sällsynta, kanske en konsekvens av det arkeologiska materialets svårigheter att nå ner på gårds- och aktörsnivå. Allmogens landskap har också ofta setts som organiserat av andra, kungamakten eller stora jordägare. När bönderna själva fått styra har man utgått ifrån att deras landskap styrts av de krav jordbrukets praktik ställt. Men frågan är om även bönderna i sitt nyttjande av landskapet på samma sätt som aristokratin manifesterade sin sociala roll som bönder.

Att allmogens landskap var fyllt av olika sociala värderingar och föreställningar står utom allt tvivel. Man kan exemplifiera med Hälsingelagens Manhelgdsbalk som innehåller bestämmelser om hemfridsbrott. Vid hemfridsbrott ökade böterna för kränkningen ju längre in på gården brottet skedde, i stigande skala från utmarken till boningshuset. Allra högst var böterna om brottet skedde i sängkammaren (Andrén 1999: 385f; Mogren 2000: 35f). Vid sidan om att visa hur en medeltida gård var rumsligt strukturerad och vilka funktioner som fanns på gården, visar Manhelgdsbalken att bondens landskap var fyllt av olika sociala betydelser kopplade till hans/hennes identitet. Att kränka någon i sovrummet var betydligt allvarigare än om det skedde på gårdsplanen. Lagen visar hur starkt gårdens landskap var knuten till brukarens sociala identitet. Mot en sådan bakgrund skulle det vara förvånande om inte även allmogen använde landskapet till att stärka sin identitet i förhållande till andra grupper i samhället.

Till skillnad från allmogen valde aristokratin att lokalisera sina huvudgårdar i avsides lägen i landskapet, ofta på uddar eller öar i sjöar och våtmarker. En sådan lokalisering var dock främmande för en bonde. En bondgård skulle ligga centralt i förhållande till de marker som brukades. En vanlig placering

var på övergången mellan in- och utägorna, där man både hade nära till arbetet på åkern, men också till utmarkens resurser.

Den här skillnaden i synen på hur man skulle bo kan exemplifieras med den medeltida sätesgården Rostockaholme i Algutsboda socken. Den var en typisk enkelt befäst småländsk sätesgård, belägen på en enslig plats omgiven av vatten och stora våtmarker (Hansson 2001: 192). Sätesgården verkar ha existerat under 1300- och början av 1400-talet innan platsen övergavs. I sen historisk tid tillhörde marken där sätesgården legat den närbelägna gården Rostock. I samband med enskiftet 1826, då det fanns tre brukare på gården, föreslog lantmätaren att en av gårdens brukare skulle flytta till platsen för den medeltida sätesgården (Lantmäteriet, Algutsboda sn, akt 155). Brukarna vägrade dock. Det var en plats där man enligt deras uppfattning inte kunde försörja sig. Åkermarken var för dålig och möjligheter till nyodling saknades. För en bonde i det tidiga 1800-talet var det otänkbart att bo på samma plats som senmedeltidens frälsemän. Sannolikt var detta inte enbart ett utslag av ett funktionellt tänkande. Platsen i sig var helt främmande för hur bönder bodde.

De här uppfattningarna speglar att det även inom allmogen fanns uppfattningar och idéer om hur och var man skulle bo. Landskapet var i det här fallet inte bara rent ekonomiskt och funktionellt, utan även en spegling av ideologiska föreställningar och idealbilder, vilket påverkade valet av boplat, och säkert också hur man såg till att utforma vardagslandskapet kring gården.

GÅRDENS LANDSKAP OCH BONDENS IDENTITET

En av de många gårdar som etablerades under tidig medeltid och som senare övergavs hette troligen Högahylte och låg söder om Markaryd, strax norr om den dåvarande riksgränsen mot Danmark. Gården undersöktes 2002 inför byggandet av den nya E4:an förbi Markaryd (Åstrand 2006; 2007). Förutom fossil åkermark i form av odlingsrösen och två slaggvarp undersöktes även delar av gårdstomten med sitt boningshus. Vid mitten av 1200-talet hade man här byggt en gård där man odlade och framställde järn. I mitten och slutet av 1300-talet eller allra senast i början av 1400-talet övergavs gården. Däremot förefaller det som om gårdens odlingsmark fortsatt nyttjades, huvudsakligen som betesmark av kringliggande gårdar.

I det här sammanhanget är det intressant att man i samband med att gården etablerades började med att lägga upp ett antal långa stensträngar som avgränsade långsmala åkrar, så kallade bandparceller. Dateringarna visade också att odling och järnframställning pågick parallellt. Åkermarken med sina bandparceller och röjningsrösen täckte ett område som var ungefär 2,8 hektar stort och sträckte sig från en mindre våtmark i söder till en annan våtmark i norr. I den södra delen låg gårdstomten med sitt boningshus och

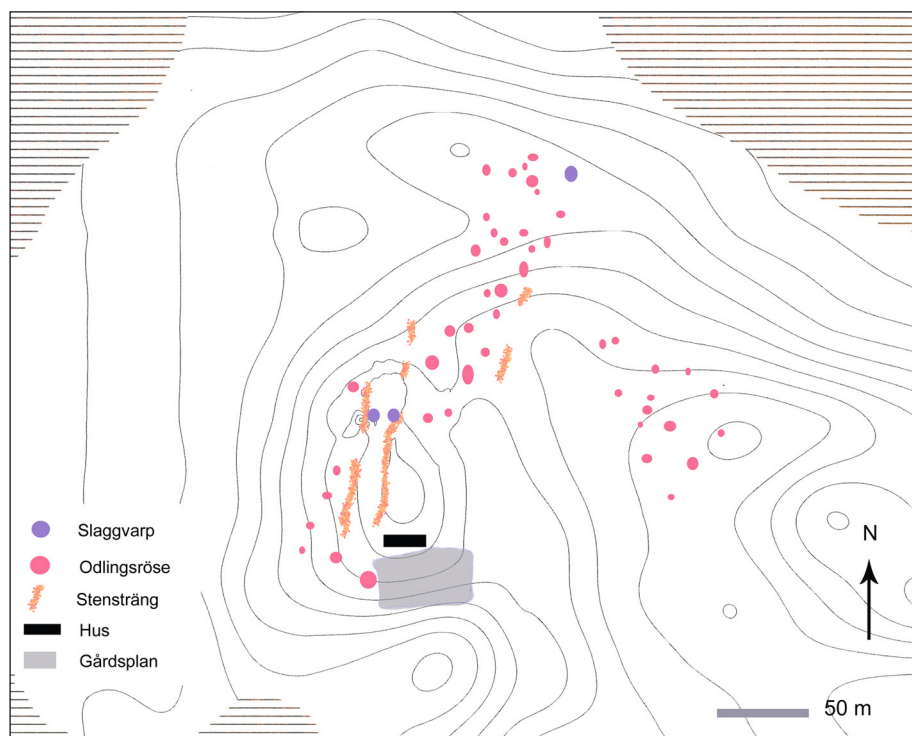

Fig. 4. Plan över gården vid Högahylte med boningshus, gårdsplan, stensträngar, odlingsrösen och slaggvarp. Stensträngarna som avgränsade parcellerna framträdde först efter det att området banats av, varför utbredningen av stensträngar på planen egentligen bara motsvarar totalundersökta ytor. Före undersökningen startade kunde endast oreglerade odlingsrösen ses på platsen. Sannolikt var parcellsystemet mer omfattande än vad som framgår av planen.

gårdsplan. Säkert fanns ytterligare hus öster om den undersökta delen av gårdstomten, som här sträckte sig utanför det område som berördes av vägbygget. Storleken på åkermarken gör att man nog ska betrakta den fossila åkermarken som rester efter den medeltida gårdens hela inägomark, medan den omgivande skogsmarken var utmark.

Boningshuset låg i ett skyddat läge, alldeles söder om en mindre höjd. Framför huset åt söder fanns en större gårdsplan och söder om denna vidtog en våtmark. Huset vände således baksidan både åt åkern och järnframställningsplatsen. Våtmarken i söder gör att den väg som man måste ha använt när man närmade sig gården, antingen kom från norr, öster eller väster. I det första fallet närmade man sig gården bakifrån, i de andra fallen från sidan. Eftersom gårdens fähus troligen låg öster om boningshuset, kan man hypotetiskt tänka sig att infarten till gården var från väster. Den typ av monumental infart som förekom i exempelvis Bergkvara lyser här med

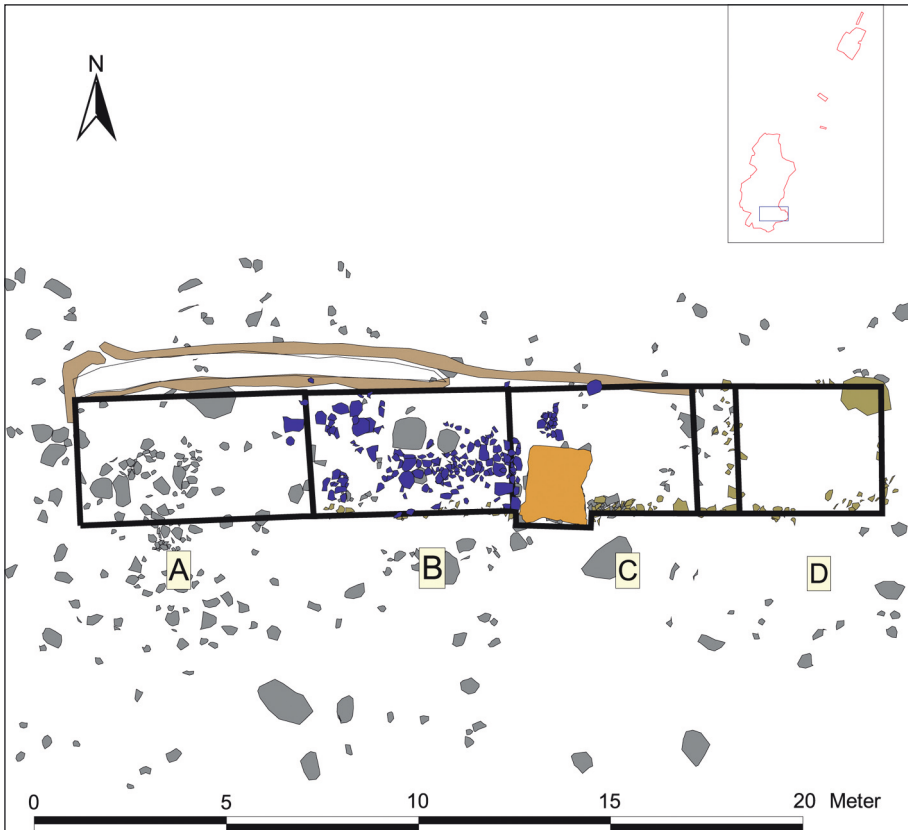

Fig. 5. Plan över det undersökta boningshuset vid Högahylte. A och D var förrådsrum, B och C boningsrum. Efter Åstrand 2006.

sin frånvaro. Tvärtom var gårdens läge i landskapet snarare undanskymt än manifest.

Gårdens boningshus kunde delas in i fyra olika rum, där två förrådsrum längst i öster och väster omgav bostadsrummen i mitten. Den långa byggnaden med sin boningsdel i mitten och förrådshus på ömse sidor påminner om den traditionella högloftsstugan, det sydgötiska huset, som var vanlig i gränstrakterna mellan de medeltida danska och svenska rikena. Huset i Högahylte kan ha varit ett sydgötiskt hus eller en variant av detta.

Att etablerandet av gården föregicks av ett noggrant utmätande av lämpliga ytor är i det här sammanhanget av betydelse. Undersökningen visade att man först röjt skogen och sedan lagt ut de parceller som bildade odlingsmarken. När gården etablerades verkar det som om man började man med att mäta ut hela det markstycke som inägomarken skulle omfatta. Därefter röjdes åkermarken sannolikt successivt. Att parcellerna tillkom först visas av C¹⁴-dateringar, där stensträngarna som avgränsade parcellerna genomgående

tillkommit före de röjningsrösen som fanns inom åkermarken. Att man verkligen varit angelägen om att mäta ut parcellerna visas också av att det inte var anpassade till terrängen. En stensträng klättrade på kanten av en kulle på ett sätt som idag framstår som svårt att förstå ur funktionell synvinkel, om det inte var så att utmätandet av parcellerna i sig var avgörande för gårdens etablering. Mot bakgrund av att jordnaturen i sydvästra Småland under 1500-talet helt dominerades av skattejord, d.v.s. av självägande bönder är det mest troligt att tänka sig att även den övergivna gården vid Högahylte en gång var av skattenatur (Hansson 2007; Larsson 2007). Man får då tänka sig att den tagits upp på häradets allmänning.

Den typ av parceller som hittades vid Högahylte, så kallade bandparceller, är inte ovanliga i sydvästra Småland. I flera av byarna i området finns spår av bandparceller i äldre kartmaterial. I södra Västergötland har man velat förlägga introduktionen av bandparceller till romersk järnålder, då storskaliga indelningar av landskapet genomförs (t.ex. Mascher 1993). I södra Småland förefaller bandparceller dock vara betydligt yngre. Den fossila åkermarken från äldre järnålder i södra Småland kännetecknas snarast av frånvaron av formelement som bandparceller. Det karaktäristiska är snarast oreglerade områden med röjningsrösen utan synliga indelningar (Skoglund 2006: 53ff).

Bandparceller har ofta setts som ett utslag av individuellt ägande. Genom att dela in jorden i parceller blev det klart vilken jord som hörde till den enskilde brukaren. Bandparcellerad åkermark brukar också oftast hittas i anslutning till byar. Men gården vid Högahylte vara av allt att döma en ensamgård och där bör ju inte den här anledningen till att dela in odlingsmarken i parceller för olika brukare ha funnits. Andra förklaringar måste därför diskuteras. Tänkbara förklaringar är att det kan ha berott på att gården redan från början trots allt var delad mellan flera brukare, eller att åkermarken på något sätt varit indelad i flera gårdar och brukades i flersäde. Dessa förklaringar är dock mindre sannolika.

En annan förklaring är man genom att mäta ut en specifik yta med hjälp av bandparceller, fastslog den nya gårdens skatt och andra skyldigheter. Eftersom nyodling var reglerad i landskapslagarna, och samhället hade ett intresse av att kontrollera och skattlägga denna, fanns ett stort behov av att reglera och kontrollera nyodlingar på allmänningarna. Här ligger nog en hel del av förklaringen till bandparcellerna i Högahylte.

Men till detta kan kanske en mer kulturellt präglad förklaring fogas, som har att göra med allmogens självbild och identitet. Man kan hypotetiskt se förekomsten av bandparceller som det normala sätt som en gård mättes upp på. Det här sättet att mäta mark fungerade både då nya gårdar anlades i en by, där det var viktigt att hålla reda på vem som brukade vad, eller om det gällde en ensamgård i skogen. I en sådan hypotes bli bandparcellerna också del av en allmoge-identitet, de gav legitimitet åt platsen och dess invånare. Förekomsten av bandparceller i Högahylte var då på ett sätt

Fig. 6. I bildens mitt den stensträng som avgränsade en parcell åt öster. Foto: Johan Åstrand, Smålands museum 2002.

symbolisk, eftersom den indelning de skapade saknade funktionell betydelse, möjligen bortsett från skattläggningen. Att man i första hand såg sig själv som jordbrukare blir också betydelsefullt om man betänker att man på gården även bedrev en omfattande järnhantering (Åstrand 2007). För eftervärlden framstår gården snarast som en gård där åkerbruket var en binäring till den ekonomiskt betydelsefulla järnhanteringen. Men i samtiden var förhållandena nog annorlunda. Parcellerna visade tydligt att man i sina egna ögon var åkerbrukare och bonde i första hand, inte smed eller järnarbetare.

Med en sådan här tolkning, om än hypotetisk, blir det tydligt att även allmogen använde landskapet för att skapa sig en egen identitet. Deras sätt att använda landskapet kontrasterade tydligt mot aristokratins. Men ur allmogens synvinkel var kanske kontrasten mot andra grupper, framför allt de egendomslösa viktigare. Man kan ju fundera kring om det även fanns skilda sätt mellan hur skattebönder och landbor valde att etablera sina gårdar. Var utmätningen av bandparceller snarare ett resultat av en stor jordägares ansträngningar? Eller visade det på en välorganiserad och kontrollerad kolonisation av skattlagda gårdar? Det förefaller i alla fall tydligt att man inte tog upp aristokratins sätt att organisera sina landskap, även om teman som historia och tradition säkerligen var betydelsefulla även för allmogen. Man får också tänka sig många regionala varianter på hur allmogen skapade sina landskap, på samma sätt som aristokratin kunde välja att poängtera olika teman beroende på lokala förutsättningar.

Man kan göra en parallell med det sydgötiska huset, som huvudsakligen återfinns i ett område i de gamla gränsbygderna mellan Sverige och Danmark, från Blekinge i öster till södra Västergötland i nordväst. Huset i Höghylte var sannolikt en variant på ett sydgötiskt hus. Anders Andrén har tolkat utbredningen av det sydgötiska huset som ett utslag av den

gränsbygdsmentalitet och gemensamhetskänsla som utvecklades i gränstrakterna mellan Sverige och Danmark under senmedeltid. Den här mentaliteten manifesterades av de gränsfreder som ingicks av allmogen på ömse sidor gränsen (Andrén 2001). På samma sätt som det sydgötiska huset manifesterade gränsbygden, kan man hävda att bandparceller var ett utslag av en bonde-identitet.

AVSLUTNING

Det råder inga tvivel om att landskapet var av utomordentlig betydelse för medeltidens människor. Man kan nog också utgå ifrån att landskapet inte bara var ett rum för människans försörjning. Landskapandet var också viktigt för människors identitet. De två exempel som diskuterats ovan visar att människor medvetet använde landskapet för att framhäva sin identitet och grupptillhörighet. Det här blir av naturliga skäl tydligt inom de besuttna grupperna i samhället, som genom att de på olika sätt kontrollerade jord också hade förmågan att förändra landskapet.

Exemplet Bergkvara visar att man inom aristokratin tydligt kan spåra en form av rumsliga förhållningssätt som även var aktuella i en europeisk kontext. Genom att implementera den aristokratiska ideologin i landskapet manifesterades och reproducerades herraväldet. När det gäller allmogen kan man på liknande sätt hitta företeelser som, snarare än att enbart vara funktionella, också blev identitetsskapande. När man kom ridande genom skogen och såg parcellerna visste man, här bodde det åkerbrukande bönder, även om man som i fallet med Högahylte kan tvivla på åkerbrukets reella ekonomiska betydelse för gården. Att landskapandet var av största betydelse för medeltidens människor är dock klart.

REFERENSER

- Altenberg, K. 2003. *Experiencing Landscapes. A Study of Space and Identity in Three Marginal Areas of Medieval Britain and Scandinavia*. Lund Studies in Medieval Archaeology 31. Stockholm.
- Andrén, A. 1999. Landscape and Settlement as Utopian Space. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (eds.). *Settlement and Landscape: Proceedings of a Conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Aarhus. S. 383-393
- Andrén, A. 2001. Mot kriget! Regional identitet över den gamla riksgränsen mellan Danmark och Sverige. I: Andrén, A, Ersgård, L., & Wienberg, J. (eds.). *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund Studies in Medieval Archaeology 29. Stockholm. S. 177-186.
- Austin, D. 1998. Private and Public. An Archaeological Consideration of Things. I: Hundsbischof, H., Jaritz, G. & Kühtreiber, T. (eds.). *Die Vielfalt der Dinge. Neue Wege zur Analyse mittelalterlicher Sachkultur*. Wien. S. 163-206.
- Bradley, R. 1993. *Altering the Earth: The Origins of Monuments in Britain and Continental Europe*. Edinburgh.
- Crouch, D. 2002. The Historian, Lineage and Heraldry 1050-1250. I: Coss, P. & M Keen, M. (eds.). *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England*. Woodbridge. S. 17-37.
- Duby, G. 1977. *The Chivalrous Society*. Berkeley/ Los Angeles.
- Eriksdotter, G. 2005. *Bakom fasaderna. Byggnadsarkeologiska sätt att fånga tid, rum och bruk*. Lund Studies in Medieval Archaeology 36. Stockholm.
- Ersgård, L. 1997. *Det starka landskapet. En arkeologisk studie av Leksandsbygden i Dalarna från yngre järnålder till nyare tid*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 21. Stockholm.
- Fairclough, G. 1992. Meaningful constructions – spatial and functional analysis of medieval buildings. *Antiquity* 66. S. 348-366.
- Gosden, C. 1994. *Social Being and Time*. Oxford.
- Grenville, J. 1997. *Medieval Housing*. London.
- Grøn, O: 1991. A Method for Reconstruction of Social Structure in Prehistoric Societies and Examples of Practical Application. I: Grøn, O., Engelstad, E. & Lindblom, I. (eds.). *Social Space: Human Spatial Behaviour in Dwellings and Settlements. Proceedings in an Interdisciplinary Conference*. Odense. S. 100-117.
- Hansson, M. 2001. *Huvudgårdar och herravälden. En studie av småländsk medeltid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 25. Stockholm.
- Hansson, M. 2005. Gods människor och landskap: Bergkvara under 700 år. *Smålands museum rapport 2005: 23*. Växjö.
- Hansson, M. 2006. *Aristocratic Landscape. The Spatial Ideology of the Medieval Aristocracy*. Lund Studies in Historical Archaeology 2. Stockholm.
- Hansson, M. 2007. Medeltida kolonisation och bebyggelse i sydvästra Småland. I: Hansson, M. (red.). *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*. Växjö.

- Hillier, W. & Hanson J. 1984. *The Social Logic of Space*. Cambridge.
- Johnson, M. 2000. Self-made Men and the Staging of Agency. I: Dobres, M.-A. & Robb, J. (eds.). *Agency in Archaeology*. London/ New York. S. 213–231.
- Johnson, M. 2002. *Behind the Castle Gate: From Medieval to Renaissance*. London.
- Larsson, L.-O. 1974. Utsikt mot ett gods: Bergkvara under sju sekler. *Bergunda*. Växjö. S. 57–129.
- Larsson, L.-O. 2007. Gårdar, mark och skog i sydvästra Sunnerbo. I: Hansson, M. (red.). *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*. Växjö. S. 41–54.
- Liddiard, R. 2000. “*Landscapes of Lordship*”: *Norman Castles and the Countryside in Medieval Norfolk, 1066–1200*. Oxford.
- Lihammer, A. 2007. *Bortom riksbildningen. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien*. Lund Studies in Historical Archaeology 7. Lund.
- Mascher, C. 1993. *Förhistoriska markindelningar och röjningsröseområden i Västsveriges skogsbygder*. Kulturgeografiskt seminarium 2/93. Stockholm.
- Mogren, M. 2000. *Faxeholm i maktens landskap. En historisk arkeologi*. Lund Studies in Medieval Archaeology 24. Stockholm.
- Nilsson, S.-Å. (red.). 1999. *Glimmingehus 500 år*. Skånsk Senmedeltid och Renässans. Lund.
- Parker Pearson, M. & Richards, C. 1994. Ordering the World: perceptions of architecture, space and time. I: Parker Pearson, M. & Richards, C. (eds.). *Architecture and Order: Approaches to Social Space*. London/ New York. S. 1–37.
- Pounds, N.J.G. 1994 *The Medieval Castle in England and Wales. A social and political history*. Cambridge.
- Samson, R. (ed.) 1990. *The Social Archaeology of Houses*. Edingburgh.
- Schmidt Sabo, K. 2005. *Den medeltida byns sociala dimensioner*. Lund Studies in Historical Archaeology 1. Stockholm.
- Skoglund, P. 2006 (red). Inlandsarkeologi. Vetenskapligt program för uppdragsarkeologin vid Smålands museum. *Smålands museum rapport 2006: 23*. Växjö.
- Sundqvist, O. 2002. *Freyr's offspring: Rulers and religion in ancient Svea Society*. *Historia Religionum* 21. Uppsala Universitet.
- Svensson, E. 1998. *Människor i utmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 21. Stockholm.
- Söderberg, B. 2005. *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600 – 1100*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 62. Stockholm.
- Taylor, C. 1983. *Village and Farmstead: A History of Rural Settlement in England*. London.
- Taylor, C. 2000. Medieval Ornamental Landscapes. *Landscapes 2000*, vol. 1. S. 38–55

- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford.
- Welinder, S. 1992. *Människor och landskap*. Aun 16. Uppsala.
- Åstrand, J. 2006. En medeltida skogsgård vid Markaryd. *Smålands museum rapport 2006: 45*. Växjö.
- Åstrand, J. 2007. Den medeltida gården vid Markaryd. I: Hansson, M. (red.). *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*. Växjö. S. 55–85.
- Ödman, A. 2004. *Glimmingehus*. Svenska kulturminnen 7. Stockholm.